

– Çeviri Makale –

İBN BÂCCE'NİN FELSEFİ ÖNCÜLERİ VE ÇAĞDAŞLARI*

Prof. Dr. D. M. DUNLOP

Çev. Bayram TAMTÜRK

Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Tarihi Bölümü
bayram_tamturk@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5567-6524>

Çıkış noktamız arkadaşı İbn el-İmam'ın (tam adı Ebul Hasan Ali b. Abd el-Aziz b. El-İmam el-Ensâri, bkz.) İbn Bâcce'nin eserlerinden oluşan bir koleksiyonun önsözünde (onun hakkında) yazmış olduğu ve İbn El Useybia tarafından da tekrar edilen, İbn Bâcce'nin (felsefî görüşlerinin) ortaya konulmasıdır.¹ İbn el-İmam arkadaşı hakkında şöyle diyor:

Zekâsının ve derin araştırmasının, bu saygın, asil ve derin fikirlere nüfuz etmesinde (yani felsefede) o çağının harikası idi ve zamanında adını göklere yazdırmıştı. Bunun için (gerekli) felsefî kitaplar, (bahsedilen kitapları) ve doğuda yazılan nadir eserleri, eskilerin ve diğer (filozofların) kitaplarını getiren, El-Hakem (yani el-Hakem II. 350/961-366/976), -Allah ondan razı olsun- zamanından beri İspanya'da mevcuttu. Onlar tekrar tekrar incelendi, ondan (İbn Bâcce'den) önce araştırmacıların hiçbiri tarafından bu eserler

* Philosophical Predecessors and Contemporaries of Ibn Bajjah, The Islamic Quarterly, vol H, m. 2, July 1955, London., ss:100-116.

Metnin orijinalinde olmayan ancak anlam bütünlüğü için gerekli gördüğümüz kelimeler ile metnin orijinalinde olan bazı terimler parantez içine alınmıştır, dipnotlar metnin orijinal şekliyle aktarılmış değişikliğe gidilmemiştir. Dipnotlarda yaptığımız eklemeleri [M.N.] olarak belirttik. Bahsi geçenler dışında orijinal metne sadık kalınmaya gayret edilmiştir.

¹ Bodleian MS. Pococke 206, fol.3, İbn Useybia, Tabakat el Atibba, küçük değişikliklerle ed. A. Müller, ii 62-63,.

herhangi bir şekilde açılmadı, İsbiliye’li İbn Hazm’ın durumunda olduğu gibi onlar hakkında hatalar ve değişiklikler haricinde yazılmış bir şey bırakan olmadı. O (İbn Bâcce) zamanının en büyük araştırmacıları arasındaydı, onların çoğu fikirlerinin hiç birini kaydetmeye çabalamadı, o araştırmacıların en üstünü idi ve doğal olarak analiz yapmada (onlardan) daha keskin bir zekâyâ sahipti. Bu ilimlerdeki araştırma yolları yalnızca bu bilge kişi ve İsbiliyeli Malik b. Vuheyb tarafından açıldı. Onlar birbirinin çağdaşı idi, fakat Malik mantık ilkeleri üzerine yazılmış sadece küçük hacimli bir eser (*Es-Sına’ah ed-Diniyyeh*) bıraktı. Sonra ikincisi, hayatına yapılan teşebbüsleri kendi hesabına dikkate aldığı için ve bilimsel konulardaki toplantılarının tamamında zafer hedeflediğinden bu bilimlere açıkça araştırmaktan ve onlar hakkında konuşmaktan vazgeçti. Dini ilimlere döndü ve neredeyse onların en önde geleni oldu, fakat ne bu tür bir felsefi bilginin ışığı sözleri üzerinde parladı, ne de ölümünden sonra bulunacak özel bir felsefi yazı bıraktı.

İbn El-İmam gerçekte İspanya’ya ilk felsefi kitabın 4./10. yy ‘da girişinden sonra İbn Bâcce’nin zamanına kadar, kayda değer bir ilerleme olmadığını ve sonra (bu ilerlemenin) bizzat İbn Bâcce’nin kendisi tarafından yapıldığını, dile getiriyor. O bu zamana kadar diğer İspanyol filozoflar arasında yalnızca -ikisi de burada İbn Bâcce ile olumsuz bir şekilde kıyaslanan- İbn Hazm ve Malik b. Vuheyb’den bahsediyor. İbn Hazm’ın eseri şimdi iyi biliniyor, bu durumun büyük ölçüde kendisi sayesinde gerçekleştiği merhum Miguel Asin Palacios’a çok büyük teşekkürler.² Daha ileri gitmeden, İbn el-İmam tarafından söylenenleri göstermeye ve güçlendirmeye yarayan, Malik b. Vuheyb hakkında mevcut bazı metinleri bir araya getirmek, arzu ediliyor gibi görünmektedir.

İlk önce İbn Baskuval’ın *Silah*’ından alınan aşağıdaki kısa biyografiyi ele alalım. (534/1139 da tamamlandı.)

Künyesi Ebu Abdullah olan, İsbiliye ahalisinden Malik b. Yahya b. Vuheyb b. Ahmed b. Amir b. Eymen b. Sa’d el-Ezdi, onlara karşı insanoğlunun en küstahı olması dışında, bilimin farklı türlerinde ve bölümlerindeki bilgisinde mükemmelliğin ve farklılığın (örnek) şahıslarından biridir. O Ebul-Kasım el-Hasan b. Ömer el-Hauzani ve Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed ve diğerlerinin icazetinde küçük hacimli bir çeviri yaptı ve Hatim b. Muhammed ona çevirisinin tamamı için icazetname verdi. Onun çeviri üzerine hâkimiyeti biliniyordu. Onunla Kordoba’da karşılaştım ve onunla yürüdüm. O Marakeş’te 525/1130 da vefat etti, İsbiliye’de 453/1061 de

² Bkz, Asin Palacios, *El Cordobes Aben Hazam*, Madrid, 1924.

dünyaya gelmişti. Onun kökeni Laoura'ya dayanır. (Lora del Rio, İşbilye civarı).

Malik b. Vuheyb'in öğretmenlerinin söylediklerine göre onun özellikle felsefi öncülerine dair burada ne bilgi verici bir şey ne de Malik b. Vuheyb'in hatırasının nispeten geç bir tarihe kadar hayatta kaldığını göstermesine rağmen Suyuti'nin *Buğyet'el Vu'at* (871/1466 da tamamlandı.)'ında bu konuya ışık tutan kısa bir not vardır. Bununla birlikte Suyuti'nin notu basitçe şöyle: Malik b. Vuheyb el-Endülüsî, *Raihanah* kitabının yazarı, dil bilgisine sahip bir imam, diyor. O'nun Sibeveyh'in *Kitab'ını* ve Ebu Ali'nin kitaplarını talim ettiğini "Ebu Velid b. Hayra ondan aktarıyor." Öğrenci Ebu'l Velid b. Hayra, açıkça bir gelenekçi olarak, Makkari'nin [eserinde] pek çok kez zikredilir.³

Malik b. Vuheyb'in çok daha bilgi verici açıklaması, aşağıda, Abdullah el Vahit el Merakuşî (d.581/1185) tarafından *Muvahhitler Tarihi'*nde verilmiştir.⁴

(Mehdi) İbn Tüمرت Merakeş istikametine (Fas'tan) ayrıldı. Onun haberi Müslümanların komutanı, Ali b. Yusuf'a geldi ve o şehre girdiğinde derhal getirildi. Fakihler onunla tartışmak için bir araya toplanmıştı, fakat ismi Malik b. Vuheyb olan Endülüs'lü bir adam dışında, onlardan hiçbirisi onun ne dediğini bilmiyordu. Ancak bu adam, o zamana kadar hiçbir şey göstermeden sadece faydalı olanı tüm bilimlerde paylaştı ve pek çok farklı öğrenme türünün ustası oldu. Ben onun *Kuradat ez-Zehab fi Zikri Li'am el-Arab* isimli kendine ait, pek çok hikâye ile birlikte, Araplar arasında cahiliye ve İslam zamanındaki rezillikleri içeren, bir kitap gördüm. Kendi türünün benzersiz bir örneği olan bu kitabı Benî Abdul-Mü'min (yani *Muvahhitler Tarihi'*)in kütüphanesinde gördüm. Bu felsefenin pek çok alanında tam bir bilgiye sahip olan Malik b. Vuheyb'tir. Kordoba ahalisinden Hamd ed-Dihebî isimli biriyle birlikte çalıştığı zaman yazdığı astronomide sıra dışı notlara sahip *Megiste'*nin yanı sıra, onun kendi el yazması Batlamyus'un şer'i astrolojiye dair *Kitab et-Tamara (Centiloquium)*'sını, gördüm.⁵

Malik, Muhammed b. Tüمرت'in haberini duyduğu zaman, ruhunun heyecanını, aklının çabukluğunu ve göndermelerinin boyutunu fark etti ve

³ *Nefh Et-Tib*, Ed. Leiden, i.711,809,872.

⁴ Dozy'nin 2. Ed. (1881), s. 132-3.

⁵ Tanımlanamadı. Belki de ilk adı Ahmed okunmalı.

şöyle diyerek, Müslümanların komutanına onu öldürmesi yönünde tavsiyede bulundu. “Bu kendinden sakınılamayacak habis ve başıboş bir adamdır. Hiç kimse ona kulak kesilmeden sözlerini duyamaz. Masmûda'nın⁶ ülkesinde görülecek olursa, büyük bir fesat onun tarafından bize karşı harekete geçirilecektir.” Ancak Müslümanların komutanı onu öldürmekten çekiniyordu.... Bu yüzden Malik'in istediği üzere onu öldürme umudu kalmayınca, onun ömür boyu hapsedilmesini önerdi. Fakat Müslümanların komutanı “ Neden geçerli bir kanıtımız yokken bir Müslümanı yakalayıp öldürelim? Ve hapisane ölümün kardeşi gibi bir şey değil midir? Bunun yerine ona şehri terk etmesini ve nereye isterse gitmesini teklif edelim” dedi. Bunun üzerine İbn Tumert ve arkadaşları Sûs yönüne doğru ayrıldı.

Malik b. Vuheyb tarafından Mehdi'nin komplosunun ortaya çıkarılmasına ilişkin bu hikâye İbn Hallikân⁷ (İbn Haldun'dan biraz farklı olarak) tarafından da zikredilir.⁸ Bu pratikte felsefi bir eğitimin avantajlarının güzel bir örneğidir.

İbn Tumert'i ilgilendiren olayın tarihi 515/1121 ya da 516/1122 olmalıdır. Makkarî, Malik b. Vuheyb'in Murabıtlarla nasıl ilişkilendirildiğini, Malik'in bazı hoş şiirleri nereden aktardığını, El Hicari⁹'nin *Mushib*'inden şunları da ekleyerek, bir alıntı ile açıklar.

O ölçülülük ve dindarlıkla ön plana çıkmış bir batı filozofudur (veya öyleydi). Müslümanların komutanı, Ali b. Yusuf b. Taşfin (500/1106-537/1143 arası hüküm sürdü.), onu İşbiliye'den Marakeş mahkemesine çağırdı ve onu arkadaşı ve dostu yaptı. Onun hakkında düşmanlarından biri şöyle dedi:

Şeytan Malik b. Vuheyb'in günahları yüzünden bir giriş bulana kadar.

Ali b. Taşfin'in imparatorluğu her kusurdan münezzehti.

Ve Ali onun Benî Abd'ul-Mü'min (El-Muvahhidî) imparatorluğunu kuran, soyadı Mehdi olan, Muhammed b. Tumert ile görüşmesini istedi.

Malik b. Vuheyb'in “düşmanının” ismine yer verilmemiştir. Muhtemelen o meşhur Ebu Mervan b. Zuhr (latinlerin Avenzoar'ı)'un babası, İşbiliye'li fizikçi Ebu-l Ala b. Zuhr (ö.525/1131) idi. İbn Zuhr, baba, İbn Bâcce'ye karşı koyan bir nüktede şöyle dedi:¹⁰

⁶ Fas'ta bir berberi kabilesi. [M.N.]

⁷ Çev: D. Slane, 213-214.

⁸ D. Slane'in Berberiler Tarihi, Ed. Casanova, Paris,1927, s.169

⁹ Bu çalışma çağdaşlarından, 530/1135 e kadar biyografileri içeriyor, (Pons Boigues, *Historiadores y Geofas arabigo-espanoles*, no.178.)

¹⁰ Makkarî, *Nefh Et-Tib*, 294.

Zındık, onu destekleyenler istese de istemese de mutlaka idam edilmeli.

Darağacı uzun zamandan beri onun için hazırlanıyor ve mızrak ucunu ona karşı doğrulttu.

Makkarî, İbn Bâcce'nin destekçisinin, Malik b. Vuheyb olduğunu ekledi.

Bu son bilgilerden, zamanında "Batının filozofu" ve "Büyük İnsan" olarak nitelenen, Malik b. Vuheyb ile Murabitların himayesindeki İbn Bâcce arasındaki ilişkinin bir benzerinin, biraz sonra İbn Tufeyl ve onun koruduğu, el-Muvahhidlerin himayesindeki İbn Rüşd arasında olduğuna dair önemli sonuçlar elde edeceğiz. İbn Tufeyl'in, eninde sonunda kendi şöhretini açacak genç filozofu, Muvahhit Halifesi Ebu Yakup Yusuf'a, nasıl tanıttığının tarihçesi iyi bilinmektedir.¹¹ Her iki Berberî Hanedanının aydınlanmış ve bilge İspanyollara ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Bu mahkemelerde bir filozofun bulunması, gizlenen bir olgu değildi, aksine, onlardan tam bir silsile vardı.

Belki de Malik b. Vuheyb'i, zamanının önemli bir şahsiyeti yapan, kapsamlı bir bilim adamı olduğunu belirtmek için her şey söylenmiştir. Muhtemelen onun bir astrolog olarak (ünlendiğinin), tuhaf bir bağlantı ile (bu durumun) daha sonra devam ettirildiğinin onun şöhretine eklenmesi gerekmektedir. İbn Haldun'un, görünüşte geleceği açıklamakta kullanılan enstrümanı daha doğrusu *Za'ircah*, tam adıyla *Za'irjat el Âlem*¹² diye ifade edilen şemayı açıklayan, Kabalacı Eylem ile ilgili söyleyeceği çok şey var. Bunun, 6./12. Yy.'ın ikinci yarısında bir Muvahhit hükümdar emrinde, harikalar yaratan bir evliya olma şöhretinden memnun olan Ebu'l Abbas Ahmet es-Sibtî'nin bir icadı olduğu bize söylendi. O seksen yaşının üzerinde, Merakeş'te (594/1197) de hala hayatta olduğu için, Malik b. Vuheyb ve İbn Bâcce'nin çağdaşdır. *Za'irjah'*ı işletmek için, şiirin bölümlerinden birinde yazılı olan, Malik b. Vuheyb'e¹³ atfedilen, bir şiir mısraını kullanmıştır.¹⁴ 7/13. Yy. veya daha sonrasında büyük hacimli bir *Za'irjah'*a atıfta bulunan bir

¹¹ Abdul Vahit El-Merakeşî, *Muvahhitler Tarihi*, 2. Baskı, s.174.

¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, 116-119.

¹³ *Mukaddime*, ed. Bulaq-Beyrut, s. 116

¹⁴ Makkarî, *Nefh et-Tib*, ed. Leiden, s. 68

bilgide,¹⁵ mısra ve yazarı hakkında net bir şey söylenmez, fakat bu “şekil kehanetinde” üstat olanların işlemlerini ilgi ile takip eder görünen İbn Haldun, ikisinden de bahseder. Elbette İbn Haldun’un yıldızı 8/14. Yy. ’da parladı. *Za’irjah*’ın İslam’ın batısının dikkatini çekmeye ne kadar devam ettiğini söylemek zor olacaktır. Bozulmuş, büyük ölçüde sadeleştirilmiş hali geçen yüzyılda Mısır’da biliniyordu ve E. W. Lane tarafından bahsedilmekteydi.¹⁶ Fakat Malik b. Vuheyb ile olan bir bağlantının tüm bilgisi unutulmuş olabilir.

İbn El-İmam’ın önemi ile başladık, İbn Hazm hariç İbn Bâcçe’nin felsefi öncülerinden hiçbirinin adı anılmıyor. İbn Hazm ünlü *Risale*¹⁷ de kendisi, Müslüman İspanya’nın gurur duydukları arasında saydığı iki eski filozoftan bahseder. “Felsefe’ye gelince Zaragozalı Sa’id b. Fethûn hakkında, bu sanata hâkim olduğunu gösteren, tezler ve yazılı kaynakları görmüştüm. Ünlü ve marifetli, kendi profesörümüz Ebu Abdullah Muhammed b. El-Hasan el-Medhici’nin yaptıkları tezlere gelince onlar her açıdan mükemmel ve faydalıdır.¹⁸”

Sa’id b. Fethûn Toledo’lu Kadı Sa’id’in aşağıdaki notunun konusudur,¹⁹ 460/1068 de yazılmıştır:

Ebu Osman Sa’id b. Fethûn b. Mukrem, el-Himar²⁰ olarak ta bilinen, Sarakusta’nın geometri, mantık ve müzik uzmanı, diğer felsefi bilimlerde

¹⁵ *The Treasure of Ancient And Modern Times* (Pedro Mexia ve başkaları tarafından yazarı belli olmayan bir derleme.) London, 1613, s 529. Geçtiği yer bana Cambridge Hristiyan Koleji üyesi Dr. Philip George tarafından gösterildi. Yazarın Zairagia dediği şeyin ayrıntılarını tam olarak alıntılanmak için çok uzundur. Bölümün bitişi: “Bu şekillerden bir tanesi bir zamanlar Kral Abdullah’ın Fas şehrindeki kolejinde yapıldı, yapıldığı açık yer ince pürüzsüz beyaz düz mermerle döşendi, yerin her çeyreği elli yard(M.N. İngiliz ölçü birimi 1 yard = 0,9144 m) uzunluğunda idi ve yerin üçte ikisi, şeklinin çerçevesine ait olan şeylerle dolduruldu: Üç farklı insan bu işle ciddi olarak meşguldü, her adamın orantılı bir bölümdeydi ve yine bir gün içinde pek az sonuca varılabildi. Başka biri de benzer şekilde, babasının sözü edilen kurala iki ciltte yorum yaptığı ve bu kurala tanışmak gibi tek adam olmaya mahkûm bir çeşit mükemmel Başusta tarafından Tunus’ta yapıldı.” Kaynağı tanımam mümkün değil. “Kral Abdullah”ın Muvahhit Hükümdarı Ebul Ala İdris al-Ma’mun (626/1228-630/1232) açıktır.

¹⁶ *Manners and Customs of the Modern Egyptians*, böl. XI.

¹⁷ Makkarî’nin eserinde, *Nefh et-Tib*, ed. Leiden, II. 108-121.

¹⁸ Makkarî, s.119.

¹⁹ *Tabakat el Umem*, ed. Cheikho, Beyrut, 1912., s.68-69.

²⁰ Bu imla kapsamlı olarak benimsenmiştir, özellikle İspanya’da, “eşek” doğru görünüyor, aşağılayıcı bir anlamda değil, doğu Ümeyyelerinin sonucusu Mervan’a kadar pratikte “çok çalışkan” anlamına geldi (bkz. El-Fahri, ed. Derenbourg. S.184), Yunan Philoponos’a eşdeğer bir Müslüman âlim için yerinde değildir. M Pellat (s.88) takip eden M. Blachere (s.129) el Hammar okur ve “katırcı” olarak çevirir. Ancak el-Hammar eşek sürücüsüdür katırcı değil ve başvurduğum kaynaklarda bu okumaya dayanak yoktur. M. Pellat seçme eserleri okuyan editörün el-Hammar okuduğunu söyleyerek hata etmiş gibi görünür.

mahir ve gramer ve dilbilimde üstat idi. O bilimlere tashih etme hakkında (*Ta'dil el Ulum*) ve onların maddenin bölünmesi ve araz yoluyla nasıl birbiri arkasına oluştuklarına dair bir tezin yanı sıra, müziğe dair bir eserin ve felsefî bilimlere giriş mahiyetinde *Şeceret-ul Hikmet (Felsefe Ağacı)* diye adlandırdığı güzel bir makalenin yazarı idi. Mansur Muhammed b. Ebu Amir (İspanya İslam Devleti'nin Yöneticisi) zamanında, sebebi ve yönlendiricisi iyi bilinen şiddetli bir zulüme maruz kalması, hapisten kurtulunca onu İspanya'yı terk etmeye itti. Sicilya'da vefat etti.

Kadı Sa'id yine ondan İbn el-Kattani (340/949-420/1029) mantığında bir üstat olarak bahsetmektedir. Sa'id b. Fethûn'a bir reddiye yazan Almeria²¹lı El-Mu'tasım b. Sumâdih (5/11 y.y., 2. Yarısı) 'in etkisinde yetişen şair İbn Haddâd. Ancak bu bilgiyi veren Makkarî herhangi bir örnek mısra kaydetmemiş gibi görünmektedir. Ed- Debbi tarafından yapılan kısa bir bildirim ek bilgi vermez.²² Sarakusta'lı Sa'id b. Fethun Ebu Osman. O bilgi ve kültüre sahipti, mantıkî tanımlar konusunda mahirdi ve iyi tanınıyordu. O Ebu Muhammed Ali b. Ahmet (muhtemelen yukarıda, yani İbn Hazm) tarafından bahsedilir. Görev süresince El-Mensur'un öğrenmeye ve bilime karşı tutumu, Kadı Sa'id tarafından iyi tasvir edilmiştir²³, ne kendisinden ne de başka kaynaklardan aktarılanlar Sa'id b. Fethûn'a kötü muamele (edilen) ünlü davaya açık bir şekilde ışık tutuyor. Bunula birlikte, sonuncu şahsiyetin büyük bir önem taşıdığını, tüm bu (ifadelerden) derlemektedir.

İbn Hazm tarafından bahsedilen filozoflardan ikincisi, hâlihazırda yazıda atıfta bulunulan, kendi öğretmeni olan, onun tarafından Ebu Abdullah Muhammed b. El-Hasan el-Medhîcî olarak ta adlandırılan (kişi)dir. Çok yönlü kişiliği belki de el-Kattânî ya da İbn el-Kattânî²⁴ olarak daha iyi biliniyordu. Onun hakkında Kadı Sa'id *Tabakat*'ında aşağıdaki gibi bir bilgi verir²⁵:

Her ne kadar Muhammed b. Abdun'un farkına varmasalar da İbn Abdûn zamanında ve daha sonra Amiri egemenliğinin sona ermesine kadar, orada, tıp sanatının bilgi ve becerisine sahip pek çok kişi vardı. Onların en genci, İbn Kattâni olarak bilinen, Ebu Abdullah Muhammed b. El-Hüseyn'dir.

(Makkarî, *Nefh et-Tib*, ed. Leiden, II. 119 ve 338: El-Himar açıkça, ed-Debbî tarafından da şeddesiz okunur. ed. Codera, No.813.

²¹ İspanyanın güneyinde bir şehir; [M.N.]

²² *Nefh et- Tib*, s. 338.

²³ *Tabakat el Umem*, ed. Cheikho, s.66-67.

²⁴ İsmi doğru şekli İbn Abbar'ın Tekmillah'ında ve Ed-Debbî de işaret edilmiştir, ayrıntılar aşağıda gelecektir.

²⁵ *Tabakat*, s. 66-67

O tıbbî amcası Muhammed b. El-Hüseyin ve bu nesilden diğer, Fizikçi Mansur b. Ebu Amir ve onun oğlu el- Muzaffer'den öğrenmiştir. İç savaşın başlangıcında (İspanya'da Emevi Halifeliliğinin 399/1009'dan itibaren yaklaşık yirmi yıllık nihai dağılıma dönemi) o (Kordoba)dan Sarakusta'ya göçtü ve oraya yerleşti. Tıp alanında uzmanlaşmış ve bu alanda çok ünlü idi. O mantık, astroloji ve pek çok felsefi bilimde malumat sahibi idi. Vezir Ebul Mutarrif Abdurrahman b. Muhammed b. Abdel Kebir b. Vefid el-Lahmi (Abenguefit) tarafından onun harika bir zekâya, sağlam bir hafızaya ve mükemmel bir anlama yeteneğine sahip olduğunu, tündengelim ve tümevarım (tevlid ve tentic) konusunda yetenekli olduğunu öğrendim. O zengindi, bolluk içindeydi, 420/1029 yılında yaklaşık 80 yaşında vefat etti. Onun okuduğum eserlerinden birisi aşağıdadır²⁶: “Muhammed b. Abdun el-Cebelî, Ömer b. Yunus b Ahmet el-Harranî; felsefeci Ahmet b. Hafsun, dilbilimci Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim el Asimî; Ebu Muhammed Abdullah b. Mes'ud el-Bicaî; (Markus olarak bilinen) Muhammed b. Meymun, Ebul Kasım Kand b. Necm; el-Himar olarak bilinen Sarakusta'lu Sa'id b. Fethun, filozof piskopos Rabi b. Zaid'in öğrencisi piskopos Ebul Harit, Ebu Mervan el Bicaî; ve Madrid'li Mesleme'den Mantık sanatı dersi aldım.²⁷”

Bu bilgi *Tekmillah*'ta yazan İbn Abbar tarafından net bir şekilde kullanılmıştır.²⁸

Muhammed b. El-Hasan b. El-Hüseyin²⁹ el-Medhicî Kordoba halkındandı, el-Kattani olarak bilinirdi, künyesi Ebu Abdullah'dı. O bilgili bir kişi idi ve çeşitli sanatlarda uzmandı. Muhammed b. Abdun el-Cebelî, Ömer b. Yunus el-Harranî, dilbilimci Ebu Abdullah el-Asimî, Ebul Kasım Kand b. Necm, Sa'id b. Fethûn, Madrid'li Mesleme, ve diğerlerinden ders aldı. Tıp biliminde ünlü idi, (aynı zamanda) edebiyat ve şiirden de payı vardı. O bilimler hakkında araştırma yaptı ve o mükemmel, yararlı, sağlam, tanınmış makale ve kitapların yazarı idi. Yaşamının sonunda Sarakusta'ya gitti. İbn Hazm ve el-Meshafi ondan alıntı yaptı. Humadî tarafından onun 400/1010 'dan sonra yaşadığı ile ilgili bir açıklama yapılır. Onun hakkında en çok bilgiyi veren, Kadı Sa'id, onun 420/1029'da yaklaşık 80'inde vefat ettiğini söyler.

Ed-Debbî'nin açıklaması (da) buna benzerdir:³⁰

²⁶ Bu atıfta herhangi bir eser adına rastlanmamıştır. [M.N.]

²⁷ Bu bölüm aşağıda tartışıldı.

²⁸ Ed. Codera, s.411.

²⁹ Yukarıdaki kaynakta “b. El Hasan” ve “b. El-Hüseyin” arasındaki tereddütü açıklıyor.

³⁰ Ed. Codera, s. 81

Muhammed b. El-Hasan Ebu Abdullah el-Medhicî, İbn Kattanî olarak bilinir. Edebiyat kültürü ve şiirde büyük pay sahibi olup, tıp ve mantıkta ünlüdür. Bilimler hakkında söz sahibidir. O, alanında hoş bir çalışma olan Muhammed ve Su'da olarak bilinen bir (eserin) de dâhil olduğu, tanınmış kitap ve makalelerin yazarıdır. 400/1010 civarında yaşadı. Devamında da şiirinden örnekler var....

Ed-Debbî ile ilgili mısraların birinde İbn el-Kattanî ile ilgili bilgi biter Su'da bir kızın adı olarak tekrar ortaya çıkar. Mısraın, bahsedilen eserden gelme ihtimali çok yüksek olup, bir çeşit romantizm olduğu açıkça ortadadır. Muhammed ve Su'da adlı bu eserin içeriğinin niteliği konusunda bir tahmin bile bizim için risk oluşturmaktadır. İbn el-Kattanî'nin çalışmasının bir özelliği, yukarıda belirtildiği gibi bir âlim olarak şöhretinden pek beklenmeyen ciddi bir açıklama olarak, bizzat İbn el-Kattanî tarafından zengin İspanyol evlerine satılmak üzere götürülen, kuzeydeki Hristiyanlar da içinde olmak üzere, genç kızların eğitimi konusundaki ilgisidir. Bu kızlar, sadece edebiyat ve müzik değil aynı zamanda en azından çat pat felsefe, astroloji ve yeni talimleri içeren bir Arapça eğitim aldıktan sonra, son derece yüksek fiyatlara satın alındı ve hocalarının servetlerine servet kattılar. Muhammed ve Su'da'nın kahramanının da bu tür bir kız olduğu muhtemel görünmektedir ve nesirlerin arasına serpilmiş olan mısraların çoğunluğu sert olmayan bir üslupla şüphesiz eğitimdeki muamelelerin temalarını içerir. Bir benzeri *Binbir Gece Masalları'*nda kültürlü köle kız Tevahhüd'ün hikâyesi olarak gösterilebilir.³¹

İbn el-Kattanî'nin kızlarının eğitildiği akademi, halifelüğün dağılmasından önce, görünüşe göre Kurtuba'dadır. Daha sonra O'nu, Castile Kontu Sanço Garsia adında bir Hristiyan hükümdarın sarayında, güzel Arap kızlarla ilgilenirken buluyoruz. Olay İbn Bassam tarafından İbn Kattanî'nin kendi ifadelerinde verilir.³²

Bir gün (diyor İbn Kattanî), iç savaş sırasında (İbn Kattanî'nin Sarakusta'dan geldiği belli) bu prensin sarayına sık sık yaptığım gezilerimin birinde, Ferdinand'ın oğlu Garcia'nın oğlu tiran Sanço'nun eşi, Bask'ın Kralı Sanço'nun kızı, Hristiyan bir kadının davetinde bulundum. Salonda, Süleyman b. El-Hakan tarafından kendisine sunulan, pek çok Müslüman şarkıcı kız vardı... (Bu olay onun) Kurtuba'daki sadık komutan olduğu zaman(dı). (Süleyman b. El-Hakan, İspanya Emevilerinin sonuncularından biri, Ö

³¹ *Binbir Gece*, s.424

³² Peres, op.cit, s. 386-387

407/1016). Hristiyan kadın onlardan, aşağıdaki mısraları seslendiren ve ut çalan, birini işaret etti.

O mükemmel söylüyordu. Hristiyan kadının yanında kadın cariyeler vardı, o kadar güzellerdi ki onların ayın on dördü oldukları düşünülürdü. Onlardan biri, bu dizeleri duyduğu zaman, ağlamaya başladı. Ona doğru gittim ve dedim ki, Niçin ağlıyorsun? “Bu dizeler babam tarafından yazıldı” diyerek cevapladı “ve onları duymak benim acımı tazeledi.” “Baban kim” dedim. Kız “Sarakusta’lı Süleyman b. Mihran” diye cevapladı. Esir alınalı uzun süre oldu, bütün bu süre boyunca ailemden hiçbir haber alamadım. O gün o kız için hissettiğimden daha keskin bir acı yaşamamıştım, (diye ekliyor İbn el-Kattanî.)

İbn Bassam’ın hikâyedeki bilirkişisi İbn Hazm’ın ta kendisidir. Belki de İbn Hazm’ın ve en azından çok değer verilen Abenguefit’in (İbn El Vefit) yeteneklerine sahip birinin tasvir edilmesi olarak düşünülmüştür.

İbn Kattanî’nin mantıkta³³ üstatlarının listesi yeniden ele alınmayı ve bizim burada verebileceğimizden daha fazla ilgiyi hak ediyor. Ebu Süleyman es-Sicistanî, veya Sicazî³⁴ (320/932-390/1000) gözetiminde yapılan çalışmalar için, Ömer b. Yunus b. Ahmed el-Harranî (nisbesi dikkat çekici), Tebit b. Kurra’nın bizzat torunu, Tebit b. Sinan (ö. 365/975)’ın gözetiminde Galen’in eserlerini okuyorken; Muhammed b. Abdun el-Cebelî ve Ömer b. Yunus b. Ahmet el-Harranî ile birlikte biz doğrudan Doğu’daki ana felsefe akımıyla temas halindeyiz.³⁵ Listede öğrendiği Mozarab³⁶ isimleri yer alıyor, piskopos Ebul-Harit, filozof piskopos Rabi b. Zaid’in öğrencisi, ikincisi Recemundo olarak bilinir, Emevi Abdurrahman en-Nasır’ın Frakfurt’taki imparatora elçisidir. Muhtemelen Markus olarak ta bilinen Muhammed b. Meymun, bir Müslüman olmasına rağmen, Hristiyan kökenlidir. (Bu isimler İbn Abbar’ın

³³ Yukarıda verildi. Liste İbn Ebi Useybia’nın eserinde yeniden yapılmıştır, ed. A. Müller, s.45.

³⁴ Şivan El-Hikme’nin yazarı, bkz., M. Plessner, Beitrage zur İslamischen Literaturgeschichte, İslamica, iv (1930); D. M. Dunlop, “Biographical Material from the Şivan el-Hikme” (Yazı 23. Uluslar arası Oryantalist Kongresinde Tebliğ Edildi, Cambridge, 1954.) Onun Muhammed b. Abdun El-Cebelî ile alakası *Tabakat el-Umem*’de anlatılır, ed. Cheikho, s.81 . Çev. Blachere s.147.

³⁵ *Tabakat el-Umem*, ed. Cheikho, s.81, Çev. Blachere s.146.

³⁶ Müsta’rib: İslâm hâkimiyeti ve etkisi altında kalan Endülüs Hristiyanları. Sözlükte “Araplaşmış, Arap gibi görünen” anlamındaki müsta’rib kelimesi, Araplaşan Hristiyanları böyle bir değişime uğramayan kuzeydeki Hristiyanlardan ayırmak için -tahkir edici bir vurgu da içerecek biçimde- İspanyol kaynaklarına girdiği mozarap (muzaraves, muztarabes, moçarabes, mozarabos) şeklinde bütün tarihçiler tarafından kullanılmıştır. DiA. C.32, s 123-124. [M.N.]

kısa listesinde atlandı.) Ebul Kasım Kand³⁷ b. Necm azat edilmiş biri gibi görünmektedir. Sa'îd b. Fethun'u tartışmıştı ve Madrid'li Mesleme zaten tanınıyor.

İbn Bacce'nin felsefî öncülerine geçmeden önce, en azından üstünkörü de olsa verilmesi gereken bir başka isim var, Sarakusta'lı Muktedir b. Hud. Eş-Şakundî (ö. 629/1231)'nin tanınmış risalesinde ikisinin ismi birlikte anılır.³⁸ "Sizde var mı?" diye soruyor Afrikalılara, "Müzik ve felsefede İbn Bâcce gibi, astroloji, felsefe ve geometride, Sarakusta'nın hükümdarı, el-Muktedir b. Hud gibi bir kral, çünkü bunlarda o bir harikaydı."³⁹ El-Muktedir Mulukü Tavaif'ten biri olarak Sarakusta'da 438/1046 dan 474/1081 e kadar hüküm sürdü. Bu uzun müddet boyunca, tanınmış teolog, Ebul Velid el-Bacî'nin el-Muktedir'e genellikle "Fransız Keşiş Mektubu"na yanıt vermekle görevlendirdiği, hizmetinde bulunmaktan hoşnutluk duydu.⁴⁰ El-Muktedir'in entelektüel ilgileri oğlu el-Mu'tamin (474/1085)'e miras olarak geçti ve ikincisinin kitaplarının adlarını biz bile biliyoruz.⁴¹ O yöreden olan yönetici tarafından bilim ve felsefeye verilen önem, biraz sonra İbn Bâcce'ye tesir eden etkiler arasında göz ardı edilmeyecektir.⁴²

İbn Bâcce'nin kişiliği hakkında bu makalenin başındaki, İbn el-İmam için olduğu gibi, İbn el-Katip'in *Büyük Granada Tarihi*'nde aşağıdaki bilgiyi bulduk.⁴³

Künyesi Ebul Hasan olan, Ali b. Abd el- Aziz b. El-İmam el-Ensari, Sarakusta kökenli ancak Gırnata'da çalışıp ikamet eden birisidir. O büyük etkisi olan ünlü bir vezir, onurlu ve seçkin, bilimin pek çok dalında bilgi sahibi, çağının katiplerinden birisi, zarif bir stilist ve asil bir karakterdi. O Gırnata'nın hükümdarı, emir Ebu-t Tahir Tamim b. Yusuf b. Taşfin'in veziri idi ve onun vizareti cennet temalı oldu. O emir Ali b. Yusuf (Muvahhit, yukarıdakinin kardeşi, 500/1106-537/1143 arası hüküm sürdü.)'un kâtibi olarak çalıştı.

³⁷ Kand, Fend den ziyade (Cheikho), Faid (A.Müller, Blachere), doğru yapıda görünüyor, İspanya'da o dönemde azad edilmiş erkeklerle isnat edilen isimdir, Levi-Provençal, *Historie de l'Espagne Musulmane*, (Cario, 1944), s. 324.

³⁸ Makkarî, *Nefh et-Tib*, s. 126-150.

³⁹ Makkari, Age. S.130.

⁴⁰ D. M. Dunlop, "11. Y.Y.'da Müslüman İspanya'da Bir Hristiyan Görevi", el-Endülüs, xvii(1952), s. 259-310.

⁴¹ Makkârî, *Nefh et-Tib*, s.288, *Tabakat*, ed Cheiko, s.75.

⁴² Aynı zamanda Sarakusta ile bağlantılı felsefenin diğer öncülerinden el-Kirmanî idi. (*Tabakat*, s.70-71) ve İbn Cevşen.(age, s.75). Sarakusta'nın Beni Hud hükümdarlığında bilimlerin yuvası olduğu açıkça ortadadır ve bu gerçek İbn Bâcce'nin felsefî gelişiminde gözönüne alınmıştır.

⁴³ Escorial Arabic, 1673, s.331.

Cömertliğinin ve şöhretinin örnekleri Gırnata'nın Şeyhi (olmasıyla) alakalıdır. Ebul Kasım diyor ki: Onun tarikat üyelerinden biri ona, yoksulluğun ülkesini terk etmeye zorladığını ve geri dönmesini engellediğini söyleyerek, talihsizlikten şikâyetinde bulundu. Vezir ulu camiye çıkıp, onun adama sahip olduklarının dörtte birini verdiği kendisi de şahit olduğunda, adam onun malikânesinde en saygın dairede misafir olmuştu. Bu uygulama için bir belge yazıp, "Kardeşim bu durumunu rahatlatacak. Durumum daha fazlasına izin vermiyor, bundan dolayı kardeşini affet." diyerek, ona uzattı. Fakat ona verdiği şey 1000 Murabıt dinarından daha fazlaya eşdeğer bir şeydi. Tanrı vezire merhamet etti ve onu zenginleştirdi. O zamanının erdemlilik örneği idi.

İbn Bâcce'nin bu adamla bağlantısına, onun nezdinde büyük itibarına ve bazı çağdaşlarının⁴⁴ yaptığı, onun karakterine yönelik imaları kaldırmak konusunda çok ileri gitmesine, bu yazıda değinilmiyor. Bununla birlikte, göstermektedir ki, kısmen dostluğun temeli olan şey, gerçekte İbn el-İmam'ın, İbn Bâcce gibi, Sarakusta kökenli olduğudur.

İbn el-İmam hakkında daha fazla bilgi, daha önce atıfta bulunulan onun bir araya getirdiği İbn Bâcce'nin eserlerinin baskısında bulunabilir. Bodleian baskısı (Pococke 206) şöyle başlar:

Şeyh, Vezir, Ebu'l Hasan, âlim, kusursuz, mükemmel Ali b. Abd el-Aziz b. El-İmam; Şeyh, vezir, kusursuz, mükemmel Ebu Bekir Muhammed b. Bâcce el-Endulûsî- Allah ona rahmet etsin- mevcut sözlerini içeren derlemenin başında şöyle diyor: Bu Ebu Bekir'in felsefî bilimler hakkındaki sözlerinin yazılı olarak koyulduğu bir derlemedir.

Bu bilgi, zaten alıntılındığı gibi devam ediyor. Daha kesin veriler el yazma nüshanın 120. Sayfasında görülüyor.

"Ve ben (yani kopya eden kişi) orijinalindeki ilgili yere ulaştığımda, burada ne çoğaltıldığını buldum: Bu bölümdeki her şeyi (cüz- kopyalama esnasında kaybolmuş gibi görünüyor.) orijinal formuyla karşılaştırdım. O Şeyh'in el yazmasında (bulunmaktadır), Âlim, samimi, kanaatkâr, hayırsever, adil, dindar, iyiliğin savunucusu, iyilikseverlerin önde geleni, Seyyid, vezir Sarakusta'lı Ebu'l Hasan b. Abd el-Aziz b. El-İmam, zamanının gökteki yıldızı (yazar İbn el-İmam yankılanıyor) İbn Bâcce olarak bilinen, Ebu Bekir Muhammed b. Yahya b. Saîğ'in eserinin değerli orijinalini, döneminin nadir el yazmasını, çağının ender eserini Sevilya'da yazarın talimatı doğrultusunda okuyarak, ustalıkla inceliyordu. Yukarda adı geçen büyük adam (yani İbn el-

⁴⁴ Meşhur İbn Hakan'ın *Kalaid el-Ikyan* ve İbn es-Sîd El-Batalyevsî'nin el yazma arapça nüshada var olan üç risalesinde s.488.

İmam) –Allah onu yüceltsin- o zamanlar Sevilya'nın Âmil'i ve komşu eyaletin ve kentin haracının dağıtıcısıydı. Vezir –Allah onu yüceltsin- onun gözetiminde, sürecin tamamlanması h. 530 yılı Ramazan'ın 15'inde, “Cüz”ün okumasını tamamladı. Ve Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. En-Nadir Kus'ta h.547 yılı dördüncü ayın II.'inde yazdı. O yüce Allah'tan bu dünyada ve öteki dünyada fayda veren bilgi ister. Gerçekte iradesinin üstünde güç sahibi olan odur.”

İbn Ebi Useybia⁴⁵ya göre, ondan önce İbn Bâcce'nin eserlerinin koleksiyonunun bir kopyası, ya onda vardı, ya da İbn el-İmam tarafından yapılmış (olan kopyası), Gırnata'dan Ebu'l Hasan Ali b. El-İmam'da vardı. O mükemmel bir kâtipti ve bilimlerde ünlü idi. O Ebu Bekir b. Bâcce ile bir süre arkadaşlık etmiş ve onun gözetiminde çalışmıştı. Ebu'l Hasan Ali B. El-İmam Batı'dan ayrıldı ve Kus'ta vefat etti.

O zaman gerçekler oldukça net. Bodleian el yazması batılı elinden olmayıp, bir şarkiyatçı tarafından İbn Bâcce'nin eserlerinin, Sevilya'da iken İbn Bâcce'nin eşliğinde 530/1135 yılında, bizzat İbn el-İmam tarafından yapılmış ilk kopyasından alınmış bir örneğidir. Transkript görünüşe göre İbn el-İmam'ın himaye ettiği, mutlaka (o kişi) el-Hasan b. Muhammed b. Nadir (tarafından), (Mısır'ın yukarısındaki) Kus'ta 547/1152'de yazılmıştır. İki tarih arasından haliyle çok zaman geçti. İbn Bâcce 533/1138'de vefat etmişti. Murabıt Hanedanı, Marakeş'in Abd el-Mu'min'in yönetimindeki Muvahhitlerin egemenliğine geçmesinden sonra 541/1147'de sona erdi. Murabıtların yenilgisi nedeniyle, Sevilya'dayken aktardığı kopya eserle birlikte, İbn el-İmam'ın Batı'dan ayrılıp Kus'a geldiği açıktır. İsmine iliştilmiş bağlantıdan anlaşılacağı gibi, 547/1152 de (Kus'a geldiğinde) onun tarafından yapılmış olan yeni nüsha hala hayattaydı. Sahne, adının çok daha erken bilindiği doğuda, İbn Bâcce felsefesinin, yeniden doğması için ayarlanmış gibi görülebilir. Ancak böyle bir gelişme, eğer gerçekleşmişse, buna dair bir delil yok gibi görünmektedir.

Kuşkusuz İbn Bâcce ve İbn el-İmam arasındaki alaka için Bodleian Yazmasındaki eksik bir risalenin önsözü dikkate şâyândır.⁴⁶

Ve O (Allah ondan razı olsun), vezir Ebu'l Hasan b. El-İmam'a yazdı: Sizin entelektüel ve ahlaki mükemmelliğiniz hakkındaki bilgim isteğinize karşı gelmemi engelliyor -böyle yapsaydı dostluğa karşı bir kabahat veya bir bilgi

⁴⁵ *Tabakat el-Etibba*, ed. Müller, s.63.

⁴⁶ S. 213

kesintisi olurdu ve her ikisi de kötü şeyler.- Abdurrahman b. Sîd'in, kendinden önceki tanınmış matematikçilerin hiçbirinin kavramadığı geometrik türden ispatlamalar ortaya çıkardığını ve bunları herhangi bir kitaba yazmadığını ve ondan bu çalışmalarını sadece iki kişinin aldığını, onların birisinin bizzat kendin diğerinin de bulunduğu ülkede patlak veren bir savaşta ölen birisi olduğunu, öğrendiğini ifade ediyorsun. Aynı zamanda onları yayımladığımda bazı eklemeler yapmış olduğumu da öğrenmiş oldun. Mesele –Allah sizi yüceltsin- duyduğunuz gibidir ve bu size bunları içeren bir mektup yazmam için beni cesaretlendirdi ve daha önce bahsettiğim gibi, ikinci kez hapsedildiğim sırada yazmış olduğum, kanıtların bazı sorularını ekledim. Ayrıntılara girmeden bütün bunları yazıyorum, çünkü benim yaptığım adamın yazdıklarının tamamlanması ya da onların değiştirilmesidir ve ilk hareket ettirici, onun tarafından hareket ettirildiği için, ikinci hareket ettiriciden daha fazla hareket şerefine layıktır. Bu mektupta hali hazırda sana yazdığım şey budur.

Onun yukarı Mısır'da Kus'a yönlendirildiğini düşünmek için bir neden yoktur. Yazar tarafından batıdan ayrılmadan önce İbn el İmam'a gönderildiği açıkça ortadadır.⁴⁷ Geometri uzmanı Abdurrahman b. Sîd'den, Kadı Sa'id tarafından, Ebu Zaid⁴⁸ künyesi ile kendi zamanında İspanya'daki genç kuşak filozoflardan biri olarak bahsedilir, 460/1068. O İbn Bâcce'nin rakibi olup felsefeye özel bir ilgi duymayan Abdullah b. Muhammed b. Es-Sîd el-Batalyevsi'den farklı bir kişidir. Kadı Sa'id'e göre Abdurrahman b. Sîd, Valensiya'lıydı. O muhtemelen İbn Bâcce'nin öğretmeni olarak görülmektedir.

Bir mantıkçı ve İbn Bâcce'nin çağdaşı olmasına rağmen onunla irtibata geçmemiş gibi görünen Ebu's Şalt'ı bir kenara bırakıp, Bodleian⁴⁹ yazmasının içinde bulunan Risalelerin bir başka alıcısı Ebu Cafer Yusuf b. Hasdaî'ye geçiyoruz. Ebu Cafer zamanın önde gelen gökbilimcisi idi. Sözü edilen risalede İbn Bâcce, Batlamyus'a ters düştüğü için gökbilimci Zerkalî'yi (elbette ez-Zerkala İbrahim b. Yahya el-Endülüsî olarak adlandırıyor) eleştiriyor.(420/1029-480-1087)

Ebu Cafer Yusuf b. Hasdaî doğuya seyahat etti, 515/1121'den 519/1125'e kadar Fatimî halifesi El Emir'in veziri, el-Me'mun el-Bata'ihî'nin hizmetinde bulundu.⁵⁰ Bu proje için gayret gösteren yaşlı bir adam olan

⁴⁷ Yukarıda, "bulduğum ülke" Doğu İspanya'ya atıfta bulunuyor gibi görünüyor.

⁴⁸ *Tabakat*, ed. Cheikho, s.750=çev. Blachere, s.139.

⁴⁹ S.118.

⁵⁰ Burası ve paragrafın geri kalanı Makrizî'den, Hitat, ed. Bulak, s. 125-128.

Fatimî vezir el-Efdal tarafından, Kahire'de bir gözlemevinin kurulması, planlandı. El-Efdal'ın 515/1121 de öldüğünde halefi, 519/1125'e kadar önemli bir rol oynayan İspanyol bilim adamı, el-Me'mun el Bataihî, gökbilimciler, Mısır halkı ve yabancılarla birlikte, işe koyuldu. O yıl el-Me'mun halifenin hoşnutsuzluğuna uğradı ve görevden alındı, kendisine yöneltilen suçlar arasında gözlemevinin yapımı olduğu ve kendisinin adını vermesinin (el-Me'mun⁵¹), hilafete talip olduğunun kanıtı olduğu iddia edildi. Halk, gözlemevinin Zuhal (Saturn) ile sohbet etmek ve gelecekte haber vermek için inşa edildiğini, ya da başka saçma imalarla sihirli amaçlar için yapıldığını söyledi. Vezir tutuklanınca, halife işi devam ettirmeyi reddetti ve hiç kimse ona bu işten söz etmeye cesaret edemedi. Oranın yıkılması emrini verdi ve malzemeler devletin depolarına kaldırıldı. Çalışanlar ve uzmanlar kaçtı. İkincilerin içindekiler, Ebu Cafer Yusuf b. Hasdaî'nin yanı sıra Trablus'lu geometri uzmanı Kadı İbn Ebi İiş, Kâtip Ebu'l Hasan Ali b. Süleyman b. Eyyup, makine mühendisi İskenderiye'li Ebu'n Neca b. Sind, geometri uzmanı Sicilyalı Ebu Muhammed Abd'ul Kerim ve başka ünlü adamlar vardı. İşletmenin büyük ölçekte olduğu açıkça ortadadır.

İbn Ebi Useybia İbn Hasdaî'nin İbn Bâcce ile olan dostluğunu bildirir ve kendisinin Kahire'den devamlı olarak karşılıklı mektuplaştığını söyler.⁵² Dolayısıyla, Bodleian el yazmasındaki *Risale*'nin aslında İbn Bâcce tarafından Mısır'a gönderilmiş olması muhtemeldir. İbn Hasdaî'nin İspanya'ya geri döndüğü kaydedilmediğinden, onun Mısır'da İbn el-İmam'ın eline geçmiş olması ve sahip olduğu İbn Bâcce'nin eserlerine eklemiş olması mümkündür.

El- Makrizî açıklamalarında vezir el-Me'mun'un ilgili tüm kişilerin düzenli katılımını sağlamaya yönelik çabalarına rağmen, İbn Hasdaî'nin her zaman gözlemevinde bulunmadığını ifade etmektedir. Bu (ifade) İbn Hasdaî'nin davranışının ciddiyetsizliği hakkında İbn Ebi Useybia'nın söylemiş olduğu bir şey olarak açıklanabilir. Bununla birlikte, kendi ciddi çalışmasına bağımlı gibi görünüyor. Vezirliği sırasında astronominin yanı sıra diğer bilim dallarında da amatör olarak kendisini göstermiş olan, vezir dostuna, Hipokrat'ın eserleri üzerine (şerhler) yazdı. İbn Ebi Useybia, ya da onun otoritesi, *Kitap el-İman*'da mükemmel bir yorum (ünlü Hipokrat yemini) ve İbn Hasdaî'nin İspanya'dan İskenderiye'ye geldiğinde hazırladığı (ta'lik) olarak bilinen bir takım notların yanı sıra, onun tarafından Hipokrat'ın *Fusul(Aforizmalar)*'u üzerine yapılmış bir başka parçasını görmüştü. O aynı

⁵¹ El-Me'mun'a ait anlamında. [M.N.]

⁵² *Tabakat*, s.51

zamanda bir Galen araştırmacısı idi, Ali B. Rıdvan'ın *Kitap ila Aghluqun* (ad glauconem) üzerine yaptığı şerh'i özetledi. İbn Ebi Useybia felsefî eserlerden, mantık üzerine *Kitab el-İcmâl'* ve onun *Şerh'*inden şiddetle bahsetmektedir.

Ebu Cafer Yusuf b. Hasdaî'nin ünlü Yahudi bilgin ve devlet adamı Hasdaî b. Şaprût'un torunu olduğu ve Kadı Sa'id'in 458/1058⁵³ de yüce bilgin olarak ifade ettiği Ebu'l Fadl Hasdaî b. Yusuf b. Hasdaî'nin de onun babası olduğu görünmektedir. Ebu'l Fadl Sarakusta'da ikamet ettiğiinden, Ebu Cafer Yusuf b. Hasdaî'nin İbn Bâcce'nin gençliğinden bir arkadaşı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Her halükarda İbn Bâcce ile bağlantısı bulunan bir başka Sarakusta'lı, Makkari'den gelen kısa bir notta, öğrencisi İbn Cûdî'dir.⁵⁴

Eyüp b. Süleyman es-Süheyli el-Mervanî (yani Emevi halifelerinin soyundan gelen kişi) ile İbn Bâcce'nin ile aynı ortamda olduklarının ve şair Ebu'l Hasan b. Cûdî'nin de orda bulunduğu söyleniyor. El-Mervanî kendi asilliğine ve kültürüne ihanet eder bir dille konuştu ve o zaman genç bir adam olan, Ebu'l Hasan b. Cûdî onu tanımak istedi. Buna göre ona “-Allah size şeref versin- siz kimsiniz?” dedi. Diğeri cevapladı “Neden beni bir başkasına sormuyorsun?” Bu senin için daha medenî bana karşı daha saygılı olurdu.” O yüzden İbn Cûdî dedi ki: “Kahya'dan seni sordum tanı mıyordun” “Genç adam”, diyerek cevapladı el-Mervanî, “cahilin bile bizi tanımaya zamanı vardı ve bizi görenler sormaya gerek duymadılar.” Bir süre sessiz kaldı, sonra başını kaldırdı ve şu dizeleri okudu:

Ben ihtişamlı alınyazısı aşığılanmaya dönüşenlerin oğluyum
Ve onlar azınlıktadır ve tanınmamayı severler.

Doğuda ve Batıda zaman içinde kralların,
Kaderleri onları geçti ve değişti.

Onların kaderini sorarak onlara hatırlatma,
Çünkü talihsizliğini hatırlamak utanç vericidir.

Ve Cûdî onun Mervan'ın soyundan gelen birisi olduğunu bildi, başını kaldırdı ve öptü ve af diledi. Sonra Mervanî ondan izin aldı ve İbn Bâcce İbn Cûdî'ye şöyle dedi, “Senden görmeye alışık olduğumdan sonra, tavırlarından hoşnut değilim. Benim meclisimde onu sevdiğimi,

⁵³ *Tabakat*, s.90, ç. S.159.

⁵⁴ *Nefh et-Tib*, s. 225

onurlandırdığımı ve sözlerini dinlediğimi gördüğün bir adama nasıl yaklaşabildin ve ona kendisi hakkında sorular sormaya devam ettin? Bu durumun sende alışkanlık haline gelmediğini görmelisin, zira bu görgü kurallarının en kötü ihlallerinden birisidir.” Ve İbn Cûdî şöyle dedi, “Ebu Tammam’ın ifadesiyle, (kendimi) durduramadım. “

“Parasını ve talimatlarını Şeyh’den alıyordu.”

İbn Bâcce’nin bu genç arkadaşı İbn el-Kâtip tarafından *Gırnata Tarihi*’nde aşağıdaki gibi tanıtılmıştır:⁵⁵

Künyesi Ebu’l Hasan olan, Ali b. Abdurrahman b. Mûsa b. Cûdî el-Kaysî, gayretli bir kâtip, antik bilimlerde bilgili biriydi. Sarakusta kökenlidir. Vezir Ebu’l Hasan b. Hani’nin arkadaşı idi. Bilge insan (hakîm) , İbn Bâcce olarak bilinen, Ebu Bekir b. Es-Sa’îğ’in emrinde çalıştı, edepsiz bir tip gözüyle bakılırdı.

İbn Kâtip onun şiirine küçük örnekler ekledi.

Bu araştırma Muvahhitler çağı filozofu, meşhur felsefi roman Hayy b. Yakzan’ın yazarı İbn Tufeyl (504/1110-581/1185) tarafından yapılan açıklama ile toparlanabilir. Bu eserin önsözünde, İspanyol felsefesinin ilerlemesinden bahseden, İbn Tufeyl, bahsetmek için İbn Bâcce’yi öne çıkardı, açıklamalarının genel gidişatı, açıkça İbn Bâcce taraftarıysa da, daha önce İbn el-İmam tarafından söylenenleri hatırlatıyor. İbn Tufeyl’in açıklaması aşağıdaki gibidir:⁵⁶

İspanya’da yetişenler, üstün anlayış kabiliyetine sahiplerdi, orada mantık ve felsefenin yaygınlaşmasından önce, hayatlarını büyük ilerlemeler kaydettikleri matematik çalışmalarına harcadıklarından, daha başka (alanda) bir şey yapamadılar. Ardından, mantıktan bir şeyler bilerek onları aşan bir nesil yetişti. Bu bilimi araştırdılar, fakat o, onları gerçek yetkinliğe ulaştırmadı. Onlardan sonra daha derin kavrayışa sahip ve gerçeğe daha yakın bir başka nesil yetişti. Bilgeliğinin sırları keşfedilmeden ve ilminin hazinleri ortaya çıkmadan önce ölüm onu almasaydı, dünyevî işler onunla meşgul olmasaydı, onlar arasında Ebu Bekir b. es-Sa’îğ (yani İbn Bâcce)’den daha keskin zekâli, daha derinlemesine analiz yapabilen, daha gerçekçi görüşleri olan başka hiç kimse yoktu. Onun Nefs hakkındaki kitabı (*Kitabun-Nefs*), *Tedbirul*

⁵⁵ Arapça El yazması, 1673, s.326.

⁵⁶ L. Gauthier’in 2. Ed. (Hayy b. Yakzan, Institut de D’études Orientales de la Faculte des Lettres d’Alger, III., Beyrut, 1936) s.12-13, Çev: s.10-12

Mütevvahtit (Bireyin Kendini Yönetimi), mantık ve doğa bilimlerinde yazdıkları gibi onun günümüze ulaşan eserlerinin çoğu ya eksiktir ya da bitmemiştir. Bitmiş kitapları da kısa hikâyeler ve aceleyle yazılmış risalelerdir. Birleşim(ittisal) üzerine (yani insan aklı) risalesinde “kanıtlamaya çalıştığı düşünce” nin büyük rahatsızlık ve sıkıntılar⁵⁷ olmaksızın mükemmel bir şekilde anlaşılmamış olduğunu ve “açıklamaların tertibinin kimi yerlere en mükemmel yöneme göre olmadığını” ancak onu düzeltmeye de vaktinin bulunmadığını kendisi de açıkça belirtmiştir. Bu adamın bilgisinin bize ulaştığı durum böyledir. Biz onun şahsı ile hiç karşılaşmadık. Emsal durumda ifade edilen (başka biçimde: denk olmayan kişiler olarak ifade edilenler) kendisiyle çağdaş olanlara gelince; onların hiçbir eserine rastlamadık. Onlardan sonra gelen kendi çağdaşlarımızın eserlerine baktığımız zaman, hala ilerleme aşamasındalar ya da yetkinlikleri kısa sürdü veya hakkında bilgi sahibi olmadığımız kimselerdir.

Bir ya da iki sayfa önce İbn Tufeyl, şunları ekleyerek, İbn Bâcce'nin doğasını ayrıntılı olarak açıklama sözünde durmadığı “Aklın insanla birleşmesiyle” birlikte olan hazdan bahsetmişti⁵⁸, büyük ihtimalle konuştuğunda zamanın kısıtlı olmasının onu engellediği ve Vahran⁵⁹ ziyaretinin onu meşgul ettiği, ya da durumu tarif ederse, kendi yaşam tarzını yansıtacak şeyler söylemek zorunda kalacağından, onu elde etmekte, biriktirmekte ve çoğaltmakta her yolu kullandığı zenginliğe açıkça verdiği teşvik ile çelişmiş oldu.

Bu, daha önceki hanedanlarla yakın ilişkisi olduğu için, İbn Tufeyl tarafından niteliksiz övgüler açısından nadiren edepli bir şekilde anılan İbn Bâcce'nin ihtiyatlı değil de ölçülü bir takdiridir. Özellikle söylediği gibi İbn Bâcce ile tanışmamış olmasına rağmen, net bir şekilde “*el-Akl İttisal bi'l İnsan*”a erişimi olmuştur ve diğer eserlerden bahsetmektedir. Başlıkları ve açıklamaları, İbn Bâcce'nin İbn el-İmam tarafından yapılmış olan eserler koleksiyonundaki bulgularımızla çok yakından örtüşmektedir. Para kazanması için İbn Bâcce'nin vermiş olduğu teşvikler hakkında ve Vahran'a kayıt altına alınmamış bir ziyarete dair söylediklerinden İbn Tufeyl'in ek bilgi kaynaklarına sahip olduğu görülüyor. İbn Bâcce'nin Vahran ziyareti O'nu İbn Tufeyl'in hamileri Muvahhitler ile Murabitların bir elçisi olarak ya da başka bir şekilde, onlarla temasa geçirmiş olması zaman ve mekân açısından şaşırtıcı

⁵⁷ Asin Palacios, *Tratado de Avempace sobre la union del intelecto con el hombre*, el-Endülüüs, VII. 1942, s.23.

⁵⁸ Gauthier, s. 10, çev., s. 8.

⁵⁹ Vahran kuzeybatı Cezayir'de Akdeniz kıyısında bir şehirdir. Aynı zamanda Vahran Vilayetine merkezidir. [M.N.]

değildir. Özellikle dikkat çeken daha önce bahsedildiği gibi İbn Tufeyl'in, İbn Bâcce'yi, önceki İspanyol filozoflarından bağımsız kendi adıyla anmak için ön plana çıkarmasıdır. Bu önsöz boyunca İbn Tufeyl'in aklında Hayy b. Yakzan'ı olduğu ve şüphesiz kendi kinayeli hikâyesi ile İbn Bâcce'nin *El-İttisal Bi'l Akl* (İnsan akli ile Faal Aklın Birleşmesi) hikâyesi arasında varlığını hissettiği yakın ilişkiden dolayı bir şeyin olduğu şüphesizdir. İbn Bâcce burada sadece Aristoteles, Fârâbi, İbn Sîna, ve Gazâli ile yan yana duruyor. İbn Tufeyl'in, İbn el-İmam gibi, İbn Bâcce'yi, şimdiye kadar görünen en büyük İspanyol filozofu değilse de, onlardan biri olarak gördüğü izlenimi bırakıyor.

Doğrusu İbn Bâcce'nin felsefî öncüleri ve çağdaşlarının isimlerini fazla derinlemesine inmeden gözden geçirdiğimizde, kendisinden etkilenmiş veya etkilenmesi muhtemel olanlara, en azından yeni bir başlangıca işaret ettiğini kavramış gibi görünüyoruz. Ne onlardan birine herhangi bir bağımlılığın dair, ne de İspanya'daki Arap felsefesinin iyi bilinen ilk temsilcilerinden olan, burada söz etmekten daha fazlasını yapmak zorunda olmadığımız, İbn Meserre (Ö. 319/931) ve İbn Hazm (383/993-456/1064), gibi ki ikisi de din felsefecisidir, filozoflardan bir iz vardır. Öte yandan, rahat bir şekilde kabul etmeye istekli olmamalarına rağmen, onun halefleri olduğu kadar, çağdaşları, özellikle İbn Rüşd (520/1126-595/1198) İbn Bâcce'nin etkisi altında kalmıştır. Dogmatik dinin temalarına olan felsefî yaklaşıma ilginin azaldığı, sonraki dönemin belirtilerine gelince (Ancak durumun doğası gereği din daha sonraki düşünürlerin zihinlerini çalıştırmayı bırakmadı ve (dönemin) en karakteristik eserlerinden bazıları doğrudan veya dolaylı olarak dogmatik sorularla ilgilendi, örneğin; İbn Rüşd tarafından din ve felsefenin uzlaşmasına dair yazılan üç eser.)⁶⁰ Klasik dönem ve sonrasında özellikle Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarına daha fazla aşinalık ve İbn Bâcce ile İbn Rüşd⁶¹'ün durumunda, İbn Sîna ve İbn Tufeyl'in durumlarında görüldüğü gibi Müslüman seleflerinden Fârâbi'ye olan belirgin ilgidir. Burada Müslüman İspanya'da -şimdiki zamana kadar genel olarak Arap felsefesinin son önemli evresi olmaya mahkûm- felsefenin daha sonraki gelişimini tartışamayız, hali hazırda İbn Bâcce'de netleşen bu özellikler sonuna kadar devam ediyor. İbn Bâcce'nin önemi ve özgünlüğü sorgulanmazken, nihaî yok oluşundan önce, Arap felsefesinde daha öncesinde hiçbir yerde bir dönemin açılmasında

⁶⁰ M. J. Müller'in temel eseri, *Philosophie und Theologie des Averroes*, Münih, 1859 ve 1875 (çeviri).

⁶¹ Dr. E. I. J. Rosenthal'in İbn Rüşd'ün Fârâbi'ye olan bağımlılığına vurgu yapan pek çok eseri vardır, açıkça farkedilmeyen edebi alıntılar vardır. (*The Place of Politics in the Philosophy of İbn Rüşd*, Bulletin of Schol of Oriental African Studies, xv(1953), s.271) Ayrıca Dr. Rosenthal'in İbn Rüşd'ün Platon'un *Cumhuriyet*'ine yazdığı yorumun İbranice versiyonuna bakabilirsiniz.

görülmemiş olan bir parlaklıkla açılan bir çağın başlangıcına onun damga vurduğu söylenebilir. Onun zamanında, kendisi gibi felsefe üzerine gerek İspanya'da ve gerek başka yerlerde çalışan oldukça fazla kişi vardı ve yakın geçmişte başkalarının da olduğu kesindir. İbn Bâcce'yi anlamak için daha arka plandaki şahıslardan ve ötekilerden bir şeyler bilmek gereklidir, bereket versin ki gördüğümüz gibi, çeşitli kaynaklara dağılmış olan o şahıslar hakkında ve İbn Bâcce'nin kendisinin yazılarıyla ilgili belli miktarda bilgi vardır.